

Izlaganje sa znanstvenog skupa

329.3:28

330.87

Kršćansko shvaćanje politike i ekonomije između kapitalizma i socijalizma

RADOVAN GRGEC*

Sažetak

Autor upozorava da se tek nakon 2. vatikanskog sabora u katoličkom kršćanstvu mijenja rezerviranost prema suvremenoj politici i ekonomiji te se počinje naglašavati pozitivan politički angažman katoličkih laika. Međutim, može se reći da je političko djelovanje katolika omeđeno na demokršćanske stranke doživjelo neuspjeh. To je posljedica ne samo etičke dekadencije demokršćanskih političara, nego i uznapredovale sekularizacije, koja od kršćana zahtijeva različite metode političkog djelovanja. U pogledu ekonomskog ustrojstva autor se slaže s rasprostranjenom tezom o nadmoćnosti kapitalizma nad totalitarnom komunističkom ekonomijom. Istodobno, međutim, kršćanstvo ne može prihvatiti "divlji kapitalizam" niti profit kao isključivi kriterij gospodarenja, nego zahtijeva njegovu socijalno-humanističku korekciju.

Iako Hrvati nisu samo katolici, tj. iako među njima ima i pripadnika drugih vjeroispovijesti i onih koji ne pripadaju ni jednoj, mi Hrvati katolici moramo reći svoju riječ o politici i ekonomiji u ovom teškom času naše povijesti kada Hrvatska krvari, što mnogi od nas koji živimo u Zagrebu, nisu pravo osjetili. Kad se simplifikatorski i pomalo naivno politiku poistovjećuje s politikanstvom, stranačku pripadnost sa strancarstvom, a svaku ekonomsku i komercijalnu djelatnost s korupcionaškim i profilerskim biznisom, nije čudna rezerviranost i sumnjičavost prosječnog čovjeka i prosječnog kršćanina prema politici i ekonomiji, odnosno prema političarima i ekonomistima. Ta rezerviranost ne datira samo od Enciklike Pija XI. *Ubi arcano Dei* (1922.) u kojoj se vjernici, angažirani u Katoličkoj akciji, odvrću od bavljena stranačkom politikom. Nakon II. vatikanskog sabora, međutim, stav službene Crkve prema politici i ekonomiji donekle se mijenja. Klerici se, doduše, još uvijek odvrću od političke djelatnosti u užem smislu, ali se kršćanskim laicima stavlja pred oči politika u dobrom smislu, tj. kao sudjelovanje u javnom životu domovine i kao briga za opće dobro, ne samo kao njihovo pravo nego i kao njihova dužnost. Neki crkveni dostojanstvenici čak izražavaju mišljenje da su liberali i socijalisti preuzeli glavnu riječ u politici i ekonomiji upravo zato što su kršćani laici (svjetovnjaci) s tih područja (koja su njihov "specifikum") "dezertirali".

* Radovan Grgec, profesor romanistike, ravnatelj HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), glavni urednik hrvatske književne revije *Marulić*.

Kad se kršćanskim svjetovnjacima savjetuje bavljenje politikom, time ih se ne potiče na pripadnost strankama s kršćanskim imenom u nazivu, ni uopće na stranačku pripadnost jer postoje i izvanstranačke i nadstranačke opcije. Ipak, simplifikatorska i naivna identifikacija političara sa stranačkim politikantima i ekonomista s profiterima nije iščezla iz svijesti naroda. Možda za to postoje i plauzibilni razlozi. Gledajući, naime, na političare i na ekonomiste kao na "inteligentne" i sposobne ljude koji se znaju "snaći" (često i na račun drugoga), približujemo se aktualnoj pragmatističkoj definiciji inteligencije kao sposobnosti snalaženja u raznim prilikama, ali i utilitarističkoj i konzumističkoj ljestvici vrednota na kojoj "imati" (u što može ući i francuskim jezikom izražena trijada "avoir- -pouvoir-savoir") kotira mnogo više nego "biti". Dihotomiju između "imati" i "biti" lucidno su analizirali mnogi suvremeni mislioci poput Gabriela Marcela i Ericha Fromma, kao i alijenaciju (otudjenje) onih koji postaju posjedovani onim što posjeduju i koji, ne mogavši više izaći iz ukletoga kruga povećavanja apetita i potreba, gube slobodu djece Božje, o kojoj govore evanđeoska blaženstva.

1. Upravo stoga kršćansko poimanje politike i ekonomije ističe važnost etičkih i moralnih načela u vođenju javnih poslova, kao nužnih korektivna društvenih zakonitosti u demokratskim i pluralističkim sredinama, važnost poštivanja slobode i prava osobe, ali isto tako solidarnosti i supsidijarnosti. Kršćanstvo žigoše alijenaciju nekontrolirane tržišne ekonomije, kao i diktat političko-ekonomskog totalitarizma koji guši svaku privatnu inicijativu i osobnu odgovornost. Zato i kažemo kako se kršćanska koncepcija politike i ekonomije nalazi između kapitalizma i komunizma, odnosno između liberalizma i socijalizma, znajući da je političko-ekonomska stvarnost mnogo kompleksnija i da se ne može simplicistički polarizirati tim konvencionalnim etiketama.

Uostalom, kršćanski su mislioci, kao npr. Augustin i Toma Akvinski, tijekom povijesti rekli o politici i ekonomiji mnogo toga što je i danas aktualno i što možemo usporediti s pogledima naših suvremenika, kao što su Rawls, Levinas ili Ricoeur. Bilo kako bilo (mi katolički laici, a neki od nas još uvijek računaju s demokršćanskom opcijom kao mogućom i aktualnom), morali bismo se ozbiljno zapitati zašto demokršćanstvo kao etiketa gubi svoje pravo značenje, zašto je u njegovoj kolijevci, u Italiji, došlo do njegove dezintegracije, zašto je bivši talijanski predsjednik Cossiga, opraštajući se s njim, naglasio da se pripadnost kršćanstvu ne može nipošto vrednovati pripadnošću nekoj stranci kršćanskog naziva. Zapitajmo se zbog čega je doživjela neuspjeh nekadanja Hrvatska pučka stranka. Zašto su otišla u nepovrat vremena jednoga Don Sturza, De Gasperija, Schumana ili Adenauera? Zašto se, nakon rušenja Berlinskog zida, mnogi žele vratiti na "jasle" kompromitiranih socijalizama? Pa i tamo, gdje se demokršćani vraćaju, kao npr. u Chileu, zapitajmo se hoće li Eduardo Frei mlađi biti dostojan nasljednik svojeg oca, Maritainova prijatelja. Zar nam II. vatikanski koncil, proklamiravši autonomiju svjetovnih i vremenitih vrednota, nije dao do znanja da u sekulariziranom društvu više neće biti nikakvih "neoteokracija" ni neoklerikalizama?

No, ono što će ostati jest etička svijest i savjest, koja, bez obzira na nazive i etikete, djelom pokazuje što ustima ispovijeda. Došavši do vlasti, časti i novca, i kršćanin se deformira i priklanja raznim centrima moći, pa bili oni i mafijaške provenijencije. U toj etičkoj dekadenciji valja potražiti

razloge rasapa demokršćanstva u Italiji i u nekim drugim sredinama. Već prije pola stoljeća o tome je pisao Jacques Maritain u svojoj knjizi *Kršćanstvo i demokracija*. Na tu dekadenciju upozoravali su pape u svojim socijalnim enciklikama. Već tada smo mogli shvatiti da kršćanstva u politici i ekonomiji nema i ne može biti bez borbe za socijalnu pravdu, bez moralnog obiteljskog života, bez pravedne distribucije proizvedenih dobara, bez etike solidarnosti, bez brige za one koji nisu sposobni ni za kakvu utakmicu ili suparništvo. Sve to, naravno, nije lako provesti u djelo. Zato je Maritain i imao petlje da kaže kako je kršćanski moral herojski moral i kako je kršćanski humanizam herojski i integralni humanizam. Bez integralnog humanizma, pak, svako političko i ekonomsko suparništvo postaje realizacija pravila "tko jači - taj kvači", borba za život u skladu s darvinističkim načelima selekcije, generator socijalnih nejednakosti i nezaposlenosti, iako to suparništvo stvara standard i blagostanje nekolicine koje može dovesti i do blagostanja društva. To suparništvo dovelo je do toga da komunističke zemlje u ekonomskom pogledu zaostaju desetljećima i stoljećima za kapitalističkim.

Je li to pohvala kapitalizmu? Jest, u stanovitom smislu i pod određenim uvjetima. Ipak, kršćanskom koncepcijom ekonomije i politike umjesto, suparništva, ističe se drugi pojam - solidarnost, koja je važnija i preča od svakog suparništva. Doduše, i ta uzvišena riječ, kao i tolike druge (npr. sloboda, ljubav) postaje fraza ako iza verbalnih i verbalističkih deklamacija i deklaracija ne stoje karitas i altruizam, toliko važni za kršćansko shvaćanje politike i ekonomije. I u svojoj poljskoj domovini čarobna riječ solidarnost polako se profanirala i istrošila. Zar Poljaci nisu shvatili sve prednosti "demokratskog kapitalizma"? Kako bilo da bilo, mi hrvatski katolici ne želimo se odreći te riječi. Ono što nam može donijeti preporod i obnovu jest upravo etika solidarnosti, politika i ekonomija solidarnosti, pokret opće hrvatske solidarnosti.

2. Bez obzira na to koliko bude trajao komunistički i socijalistički "povratak" u zemljama bivšega istočnog bloka, možemo reći da prijelaz na demokraciju i kapitalizam, odnosno na demokratski kapitalizam i slobodno tržište, neće biti lagan ni brz. Taj prijelaz, naime, mora biti postupan i mora voditi računa o socijalno-humanističkim korektivima liberalizma, a to je baš ono što je u skladu s kršćanskim shvaćanjem politike i ekonomije, koje se distancira i od komunističke totalitarne prakse i od liberalističke logike profita pod svaku cijenu.

Nedavno je kod nas prevedena i objavljena knjiga Michaela Novaka *The Spirit of Democratic Capitalism* (*Duh demokratskog kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1993.). Iako se u enciklikama od *Rerum novarum* do *Centesimus Annus* podjednako osuđuje i kapitalistički individualizam i komunistički kolektivizam, M. Novak kao deklarirani katolik nastoji dokazati kako je kapitalizam itekako spojiv s kršćanskim shvaćanjem ekonomije i politike, odnosno s etičkom ekonomijom (upravo je tako preveden naslov Novakove knjige u Francuskoj). Profit je u tom svjetlu samo pokazatelj uspješnog poslovanja prema paroli "good ethics - good bussines". I Ivan Pavao II. u svojoj enciklici *Centesimus Annus* (br. 35) piše: "Crkva priznaje pravednu funkciju profita kao pokazatelja dobrog poslovanja tvrtke: kad neka tvrtka proizvodi dohodak, to znači da su se na pravi način upotrijebili proizvodni faktori i da su na odgovarajući način zadovoljene ljudske potrebe". Ipak u enciklici dalje čitamo: "Dohodak nije

jedini pokazatelj stanja poduzeća. Moguće je da su ekonomski računi u redu, ali da su istodobno ljudi, koji čine najdragocijenije imanje tvrtke, povrijeđeni i poniženi u svom dostojanstvu. To je, dakako, moralno nedopustivo... Svrha poduzeća nije naprosto proizvodnja dohotka, nego postojanje same tvrtke kao zajednice ljudi koji na različite načine ostvaruju zadovoljavanje svojih osnovnih potreba..." Valja, dakle uzeti u obzir i druge humane i moralne faktore. Pitanje je, je li to moguće u kapitalizmu, makar kako on bio demokratski i liberalan.

Suparništvo oko prestiža i borba za profit često isključuje iz utakmice stare, slabe, bolesne, marginalizirane, a takvih je sve više i na Zapadu i na Istoku. Baš takvima je ponajprije upućena poruka Govora na Gori, a Govor na Gori jest *Magna charta* kršćanstva. Istina je, doduše, da je planirana i dirigirana ekonomija, a isto tako dirigirana i "glajšaltovana" politika "uškopila" inicijative i odgovornosti bez kojih nema socijalnog napretka ni ekonomskog prosperiteta, ali je isto tako istina da bezdušna logika profita i nepravedna distribucija proizvedenih dobara, bila ta proizvodnja ne znam kako uspješna i velika, dovodi do većeg jaza između bogatih i siromašnih, između "razvijenih" i "nerazvijenih". Ekonomija bez etike i politika bez morala pokazuje sve više svoje negativne strane, makar se ta politika pozivala na demokratsku ili kršćansku opciju. Uspješni poslovni ljudi i uspješni i "elastični" političari, razni "japiji" i "dinkiji", zaista ne mogu pretpostavljati opće dobro svojoj koristi i brinuti se za nesretne, nespretne i nezaposlene, koji su to bez vlastite krivnje. Socijalizam, stvarajući "parije" na osnovi ideoloških i političkih kriterija, osiguravao je ponekad barem neki egzistencijalni minimum, pa koje čudo da se mnogi, bačeni u vrtlog tržišne ekonomije i liberalne politike, žele vratiti sigurnim "loncima" i "z djelama" poput izraelskih bjeGUNACA iz egipatskog sužanjstva ili poput nekih stanovnika "istočnog bloka" koji su desetljećima živjeli "sigurni" kao sardine u konzervi, a sada bi, uz vlastiti rizik, morali zaploviti slobodnim bespućima oceana.

3. Kršćanski političari i ekonomisti morali bi imati na pameti specifičnost svoje opcije, koja nije ni "socijalistička" ni "kapitalistička". Odbojnost prema komunizmu nalazi svoje puno opravdanje u staljinističkoj praksi okrutnog totalitarizma, koja je kompromitirala taj naziv rano-kršćanske provenijencije, kao što i odbojnost prema kapitalizmu nalazi svoje opravdanje u praksi "divljeg kapitalizma", kako ga je u studenom prošle godine nazvao Ivan Pavao II. u svom intervjuu Janu Gawronskom (*La Stampa*). Kršćanstvo, prihvaćajući dobre strane demokratskog kapitalizma i komunističke borbe za siromašne, ne zaboravlja na dihotomiju između teorije i prakse.

Stoga ne bismo mogli Novakov demokratski kapitalizam prihvatiti kao (demo)kršćansku opciju. Socijalna i humana ekonomija tržišta u praksi često prelazi u nekontrolirani ekonomski liberalizam i u "divlji kapitalizam", u kojemu zakon ponude i potražnje postaje nadmetanje i favoriziranje jačih na račun slabijih. I opet ponavljam, da nazivi komunizam, socijalizam, liberalizam i kapitalizam sami po sebi i u teoretskom smislu nisu nipošto nekakvi deprecijativi, ali da je praksa osnovni razlog što su se često kompromitirali do te mjere da ih ljudi opravdano ili neopravdano izbjegavaju ili čak anatomiziraju.

Ušavši u zamke borbe za vlast, čast i novac, i najuzvišeniji ideali i ideje mogu se profanirati, kompromitirati i deformirati, korumpirati i okaljati, tako da ta kontaminacija prelazi i na samu demokratsku izabranu vlast, za stranke kršćanskog nadahnuća i njihove nazive. Teško je naći političara i birokrata koji bi svojim neporočnim životom i nesebičnim djelovanjem za opće dobro, djelom a ne samo svojom stručnošću i umješnošću, svjedočio za ideale koje ustima propovijeda, pretpostavljajući dobrobit svih građana svojoj vlastitoj. Kršćansko shvaćanje politike i ekonomije oslanja se, također, na takve ljude, koji su često, kao uostalom i kršćanski ideali, jednima ludost, drugima sablazan, a svima izazov. Takvi pojedinci katkad nose reputaciju "donkihota" i "naivaca", ograničenih ljudi i "neelastičnih" fanatika. Nešto slično mislilo se i za poznatoga demokršćanskog političara i gradonačelnika Firenze, Giorgia La Piru. I za našega Starčevića, jednoga od najkarakterističnijih naših političara, mnogi su mislili da upravo stoga on ne može biti dobar političar ni ekonomist. Sigurno je da takvi ljudi nisu nikada bili razumljivi ni internacionalnom socijalizmu ni tržišnom kapitalizmu. Obojica su bili siromašni u evandeoskom smislu.

O tržišnom se kapitalizmu i među ekonomistima na Zapadu pisalo kritički. Već se John Kenneth Galbraith u svom djelu *American Capitalism* (Cambridge, Mass., Riverside Press, 1952.) osvrnuo kritički na tržišni kapitalizam, dok su socijalisti uglavnom kritizirali ovisnost tržišta o kupovnoj moći, tj. o neravnomjernoj raspodjeli bogatstva. M. Novak, pak, ističe da slobodno tržište, doduše, ima svoje nedostatke, ali je, kako kaže, obrana slobode tržišta i "obrana pluralističkog poretka demokratskog kapitalizma od unitarnog i dirigiranog poretka socijalizma" (str. 139).

P. Pedro Arrupe, S. K. smatra da "način društvene analize koji se danas primjenjuje u liberalnom svijetu pretpostavlja individualističku koncepciju, koja je destruktivna za kršćanske vrijednosti i stavove" (Novak, op.cit., str. 304). Za protestantske teologe Tillicha i Moltmanna problem tržišta, raspodjele dobara i društvene pravde može riješiti samo kršćanski socijalizam. Slične stavove iznose i neke papinske enciklike našeg vremena. Za M. Novaka to nije razborito jer "biti antikomunist i antisocijalist, a tek napola biti privržen demokratskom kapitalizmu, znači zastupati neki srednji put (str. 310) koji je doveo do propasti demokršćanskih pokreta zbog unutrašnjeg pomanjkanja ozbiljnog ideala". M. Novak, naime, smatra da su Crkva i neki demokršćani "uhvaćeni u prekapitalistički način razmišljanja i da malo njih razumije zakone razvoja, rasta i produkcije, svodeći olako moral na moralnost raspodjele. Po njemu se karitativna komponenta ne može poistovjetiti s nekakvim naivnim shvaćanjem ljubavi jer ljude valja ljubiti onakve kakvi jesu u njihovoj nejednakosti. Stoga se, po njegovu mišljenju, demokratski kapitalizam izvrsno uklapa u kršćansko poimanje Božjeg stvaralaštva i slobode. Uzrok siromaštva siromašnih nije u prvom redu bogatstvo bogatih, a ekonomski aktivizam ne donosi blagostanje samo nekolicini nego čitavom društvu (str. 446). Po njemu je svemoćni Bog stvorio nenasilno društvo kao "arenu slobode" (str. 449).

Jedan od preteča suvremene demokršćanske misli u Europi i u svijetu, Jacques Maritain, znao je, naprotiv, da ta "arena slobode" bez etičke kontrole postaje ratna klanica i stoga je isticao kršćanski i integralni humanizam kao regulator i korektiv svih ekonomskih, političkih i socijalnih kretanja. Međutim, kako primjećuje Ludovico Grassi (*J. Maritain*, Edizioni

Culture della Pace, Fiesole 1993.), iako je prihvaćao pozitivne vrijednosti moderniteta, pluralizma i laičke države, uvijek je upozoravao da se demokratsko shvaćanje mora zasnivati na središnjem značenju ljudske osobe. Po toj personalističkoj koncepciji demokracija nikako ne može biti nekakav skup pravila igre jer se politički i ekonomski život mora nadahnjivati "etičkom racionalizacijom".

Slično mišljenje zastupa Pierpaolo Donati (usp. *Marulić*, br. 2, 1993.), promatrajući razvoj demokracije kroz tri faze (od Francuske revolucije do *Rerum novarum*, od *RN* do Drugoga vatikanskog koncila i odatle do enciklike *Centesimus Annus*). Demokracija nije samo sloboda tržišta i tiska, pluralizam i pravo nacionalnih manjina. Ona mora uzimati u obzir i prava marginaliziranih i hendikepiranih, tj. socijalnu pravdu za one koji nisu sposobni za suparništvo. Istina je da se Francuska revolucija nalazi u ishodištu ekonomskog liberalizma i borbe za prava radnika, ali u središtu kršćanskog shvaćanja demokracije ne može se nalaziti njezino veličanstvo Država, odnosno "raison d'Etat", jer i država treba služiti pravima ljudske osobe i uzimati u obzir prava manjih zajednica i njihovu autonomiju. Pravi demokrati i kršćani znaju da su vlast i čast služenje i služba. Stoga je kršćansko shvaćanje ekonomije i politike neizbrisivo obilježeno personalizmom, supsidijarnošću, borbom za socijalnu pravdu, participacijom i etikom solidarnosti. U borbi za vlast ili došavši na vlast, demokršćanske su se stranke katkad udaljavale od tih osnovnih načela kršćanskog javnog djelovanja, zaboravljajući na specifičnost svojega zvanja i poslanja.

4. Na kraju bih želio upozoriti da se ta specifičnost odnosi i na specifičnost zvanja i poslanja katoličkih laika u skladu s koncilskim i post-koncilskim smjernicama, po kojima laici, tj. vjernici koji žive u svijetu a nisu ni svećenici ni redovnici, trebaju sudjelovati u političkim i ekonomskim gibanjima u svijetu i u svojoj domovini. *Fuga saeculi* (bijeg od svijeta) bio je karakterističan za neke oblike samostanske (monaške) duhovnosti. Suživot s nekršćanima, agnosticima i ateistima karakteristika je laičke duhovnosti kršćana koji žive u sekulariziranom i pluralističkom svijetu, ali hrabro vrše i svoje kršćanske dužnosti. Ta duhovnost, ukoliko je nadahnuta evangeoskim načelima ljubavi i pravde, isto je toliko vrijedna kao i monaška duhovnost. Ona se potvrđuje u obiteljskom i profesionalnom životu, u politici i ekonomiji. I tu vjeru valja integrirati u život jer ne bi smjelo biti podvojenosti između svjetovnoga i religioznog mentaliteta, između akcije i kontemplacije. Stoga kršćanski laici, svjesni te vitalne sinteze, svjesni da su s klericima jednaki po dostojanstvu a različiti po funkcijama, moraju preuzeti odgovornost na onim područjima koja su im svojstvena i specifična, a to se naročito odnosi na politiku i ekonomiju koje valja prožeti "evangeoskim kvascem".

Kršćani, angažirani u politici i ekonomiji, zapravo su jedina prava veza sa sekulariziranim svijetom. Kao građanima drugoga reda, kršćanima je preostajao mali prostor slobode, "sakristija", kako se to obično kaže. U demokratskom i pluralističkom društvu oni bi morali izaći iz sakristije u javni život. Koncilsko ozračje na to ih potiče, jer su prilike drugačije nego u vremenu kada je Pio XI. promulgirao svoju encikliku *Ubi arcano Dei*. Na to je upozorio i Ivan Pavao II. u svom nagovoru belgijskim parlamentarcima (od 19. IX. 1986.), istaknuvši također da je taj isti Pio XI. govorio o politici kao o najširem području karitativnog djelovanja (18. XII. 1927.).

Ukoliko su kršćani angažirani u strankama kršćanskog, odnosno demokršćanskog naziva, moraju paziti da svojim životom ne bi kompromitirali kršćansko shvaćanje politike i ekonomije, odnosno naziv svoje stranke. Možda je ponekad i bolje da njihova stranka ne nosi kršćansko ime upravo iz tih razloga? Ukoliko su angažirani u drugim strankama ili djeluju izvan stranaka, moraju biti svjesni da "depolitizacija" više nije ideal jer kršćanin koji živi u svijetu mora biti angažiran u svjetovnim djelatnostima, ne prepuštajući ih olako drugima. Na taj se način on bori za reevangelizaciju toga raskršćenog svijeta, ali i za svoju braću i sunarodnjake koji nisu kršćani.

Radovan Grgec

CHRISTIAN UNDERSTANDING OF POLITICS AND ECONOMY BETWEEN CAPITALISM AND SOCIALISM

Summary

The author reminds us that only after the II Vatican Council has Catholicism changed its reserved stance regarding contemporary politics and economy by starting to advocate a more positive political involvement of Catholic laity. However, it can be said that the political activism of Catholics confined to Christian-Democratic parties came to grief. This has not solely been the consequence of ethic decadence of Christian-Democratic politicians but of increased secularization as well, which calls for a variety of forms of political activism on the part of Christians. Regarding the structuring of economy, the author goes along with the widespread belief in the superiority of capitalism over totalitarian communist economy. At the same time, however, Christianity cannot put up with "rampant capitalism" nor accept profit as the sole measure of good economic management and has to cry out loud for its social and humanistic correctives.